

Latvijas mūzikas vēsture renesanses laikmetā—daudzas jaunatklātas lappuses

Šarkovska-Liepiņa, Ilze (2020). *Latvijas mūzika renesansē: priekšvēstneši, briedums, konteksti*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 248 lpp.

Ja pirms nedaudziem gadu desmitiem par Latvijas mūzikas vēsturi visbiežāk tika runāts šauri kultūras vēstures kontekstā, turklāt sākot tikai ar 19. gadsimta latviešu nacionālo atmodu un Latvijas valsts izveidi 1918. gadā, tad šobrīd situācija un vēstures izpētes paradigma ir ļoti mainījusies. Pēdējos gados, balsoties uz vēsturiskām liecībām no 15.–16. gadsimta Livonijas perioda, radīti vairāki aktuāli pētījumi par Latvijas mūzikas vēlīno viduslaiku un renesanses vēsturi (skat. Gailīte 2003; Muktupāvels 2017; Prānis 2018).

Ilzes Šarkovskas-Liepiņas monogrāfija ir uzskatāma par nozīmīgu soli Latvijas mūzikas vēstures senāko lappušu izpētes procesā. Grāmatas pamatā ir autore 1997. gadā Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmijā aizstāvētā disertācija (Šarkovska-Liepiņa 1997). Tā nepārprotami iezīmē smalkās kopsakarības, kādās ir jāierauga daudzi, brīžiem ļoti nepilnīgi zināmie notikumu fragmenti par mūzikas procesiem 15.–16. gadsimta Livonijas vēsturiskajā telpā. Galvenā autore nostādne: traktēt un saprast šīs norises var tikai tad, ja tās ieliek plašākā tā laika reģionālajā un Eiropas kultūrtelpas kontekstā. Šarkovska-Liepiņa norāda, ka labs un fundamentāls pamats, lai šodien veiktu senākās mūzikas vēstures pētniecību, ir 19.–20. gs. vācbaltiešu vēsturnieku devums. Daudzos gadījumos viņi ir strādājuši ar plašu vēstures avotu klāstu, kas līdz mūsdienām vairs nav saglabājis vai arī atrodas izkaisīts dažādās Eiropas bibliotēkās un arhīvos. Lielisks palīgs šodienas pētniekiem ir viņu sistemātiski izdotie pētījumi un avoti (fon Recke 1835), kuri analizēti un komentēti dažādos aspektos. Arī vācbaltiešu autori savos darbos ir meklējuši kopsakarības, izvērtējot norises Livonijas kultūrā to saiknē ar Vācijā un citās Eiropas zemēs notiekošo. Autore piebilst, ka kopumā mūsdienās mainījušies akcenti, kā tiek traktēti mūzikas vēstures fakti Baltijas jūras reģiona zemēs: sašaurināto nacionālās mūzikas vēstures

Guntars Prānis

konceptu ietvaru vietā dominē plašāks reģionāls skatījums, kas ļauj izcelt šķietami marginālas norises, personības un opusus, piešķirot tiem jaunu nozīmi un aktualitāti. Līdz ar to lokālās īpatnības kļūst par lielāko pētījumu vērtību, kas ļauj izcelt konkrētai lokalitātei piemītošo unikālo. Tieši šāda pieeja un izcēlumi uzskatāmi par šīs grāmatas neapšaubāmu vērtību. Tai pašā laikā jāsaņem, ka ļoti diskutabls ir grāmatā paustais stereotips par izteiktu kultūras dualismu starp vāciski runājošo kopieniem, kas pieder kristietībai, un vietējo etnisko kultūru, kuru raksturo pagānisms un “sava” mitoloģija. “Vāci” un “nevāci” viduslaiku Livonijā tomēr pamatā ir sociāls, nevis nacionāls jēdziens (Rīdigers 2019), uz ko savos pētījumos savulaik jau norādījuši arī vairāki vācbaltu vēsturnieki (skat., piem., Wittram 1956: 35–56; Busch 1937: 5; Arbusow 1921: 91).

Grāmatas struktūra ir veidota pēc hronoloģiskā principa, galveno uzmanību veltot 16. gadsimta norisēm, kuru centrā neapšaubāmi ir reformācija, kam ir tieša un paliekoša ietekme uz visu mūzikas vēstures procesu tālāko virzību Eiropā un arī Livonijā. Lai sniegtu plašāku ieskatu Livonijas mūzikas vēstures kontekstos, autore sniedz arī atskatu 15. gadsimta un pat agrāka laika mūzikas izpausmēs. Plašajā materiāla klāstā orientēties palīdz arī Šarkovskas-Liepiņas piedāvātā konfesionālā pieeja, atsevišķi aplūkojot katoļu garīgo mūziku, kas ietver periodu no 15. gadsimta līdz pat 16./17. gadsimta mijai, un protestantisko mūziku, kur galvenais akcents likts uz 16. gadsimta izpausmēm. Arī runājot par vienu no galvenajiem reformācijas laika mūzikas lieciniekiem – dziesmu grāmatām –, ievērots dalījums, atsevišķi iztirzājot vācu un latviešu dziesmu grāmatas. Tādējādi mēģināts uzskatāmāk parādīt gan atšķirības, gan identificēt kultūru un valodu savstarpējo mijiedarbību. Grāmatā minēti visi mums zināmie 16.–17. gadsimta komponisti,

kuri lielākoties saistīti ar Rīgu, tomēr plašāka uzmanība veltīta diviem no tiem – Paulam Bucēnam (*Paulus Bucenus*) un Burkardam Valdisam (*Burkard Waldis*). Atsevišķa nodaļa veltīta instrumentālajai mūzikai, parādot tās dažādās funkcijas un starpkultūru sakarus. Pētījumā kopumā aplūkots ļoti apjomīgs materiāls un avotu klāsts, kas paver plašu skatījumu uz apskatītajiem notikumiem un personībām.

Viens no darba grūtākajiem uzdevumiem, kas paveikts pārliecināti, ir aprakstīt reformācijas notikumus Livonijā un to ietekmi uz politiku, sociālekonomiskajiem aspektiem, kultūru, reliģiju, literatūru un mūziku. Autore vadījusies pēc principa: virzīties no lielākām kopsakarībām uz konkrētiem notikumiem un detaļām. Tieši mūzika un tās dažādās izpausmes Livonijā ļauj izsekot dinamiskajai notikumu gaitai gan reformācijas straujajā uzvaras gājienā, gan vēlākās rekatolizācijas aktivitātēs, kur nozīmīga loma bija jezuītu sadraudzībai jeb ordenim. Reformācijas ietekmē mūzika dievkalpojumā piedzīvoja radikālas pārmaiņas, ko raksturo liturģiskās mūzikas vienkāršošana, latīņu valodas aizstāšana ar tautas valodu, protestantiskā korāļa rašanās, draudzes aktīva iesaiste dievkalpojuma muzikālajās norisēs. Pēc šo vispārīgo procesu raksturojuma Šarkovska-Liepiņa nosauc, analizē un salīdzina pirmās Livonijas dziesmu grāmatas, kas ir vieni no spilgtākajiem laikmeta lieciniekiem: pirmo Livonijas vācu dziesmu grāmatu (Briesmann 1530) ar tai sekojošajām vācu dziesmu grāmatām un pirmo latviešu dziesmu grāmatu ([Anon.] 1587), kas ir viens no agrīnākajiem rakstu pieminekļiem latviešu valodā vispār. Valodu dalījums vēl vairāk iezīmējās ar pirmo latviešu draudžu veidošanos un latviešu dievkalpojumu noturēšanu Rīgas Sv. Jēkaba baznīcā. Grāmata sniedz ne tikai plašu faktu klāstu, kas raksturo šos notikumus kompleksās kopsakarībās, bet arī izsvērtus secinājumus

par dziesmu grāmatu muzikālo pusi, raksturojot gan dziesmu melodikas stilus, gan tā laika mūzikas stilistikas jaunievedumus. Darba pielikumā atrodams pirmo Livonijas vācu dziesmu grāmatu saraksts, kas palīdz orientēties pirmo izdevumu virzībā un mijiedarbē ar citām vācu pilsētām. Diemžēl analogi nav uzskaitītas pirmās latviešu dziesmu grāmatas (1587, 1615 utt.), kas noteikti ļautu iegūt plašāku un fokusētu skatu vācu un latviešu sakrālās mūzikas kopsakarībās.

Kā viena no spilgtākajām personībām reformācijas laika Rīgā pētījumā tiek portretēts Burkards Valdiss – franciskānis, dzejnieks, dramaturgs, atdzejojājs, reformators, kurš vācu literatūrā nereti tiek ierindots starp izcilākajiem 16. gadsimta dzejniekiem. Īpašu ievēribu pelna tas, ka viņa luga “Līdzība par pazudušo dēlu” (*De parabell vām verlorn Szohn*) ir pasaulē pirmais vācu valodā iespiestais dramatisks darbs, kas pirmoreiz tika izrādīts 1527. gada 17. februārī Rīgas Sv. Pētera baznīcā (vai, iespējams, laukumā baznīcas priekšā). Luga, kuras pamatā ir līdzība no Lūkas evaņģēlija 15. nodaļas, tautai saprotamā veidā pauz reformētās ticības pamatvēstījumu par Dieva žēlastību un piedošanu. Uzvedums esot padevis tik labi, ka Rīgā ticis izrādīts vairākkārt un pat guvis popularitāti Svētās Romas Impērijas vācu pilsētās. Lugas vienīgais oriģināleksemplārs, kas saglabājies, ir pieejams Hercoga Augusta bibliotēkā Volfenbitelē. Izdevējs bijis Hanss Veinreihš (*Hans Weinreich*), un, iespējams, izdevums laists klajā Kēnigsbergā. Jāpiezīmē, ka pirms dažiem gadiem, svinot protestantiskās reformācijas piecsimtgadā, grāmata bija apskatāma Rīgā Latvijas Nacionālās bibliotēkas rīkotajā izstādē “Luters. Pagrieziena” (2017–2018). Savukārt par otru nozīmīgāko Valdisa devumu literatūrā uzskatāmi visu 155 psalmu atdzejojumi viduslejasvācu valodā, kas iespiesti 1553. gadā Frankfurtē pie Mainas

Kristiāna Egenolfa tipogrāfijā (Burkhard 1553). Blakus 155 psalmu tekstiem atdzejojumiem krājumā iekļautas arī 152 melodijas, kurām kā autors norādīts pats Valdiss. Tomēr iespējams, ka viņš izmantojis arī svešu materiālu, balstoties uz tolaik pieņemto *cantus prius factus* praksi, kas pieļauj citu autoru radītās mūzikas aizguvumu. Liepiņa-Šarkovska grāmatā skaidro dažādos paņēmienus, kādi renesanses laikā lietoti, lai dziesmā vai daudz balsīgā skaņdarbā izmantotu jau pastāvošas mūzikas fragmentus, kas tolaik bija visnotaļ populārs paņēmienš un nekādā ziņā netika uzskatīts par autortiesību pārkāpumu.

Lai gan var labi saprast autores vēlmi iezīmēt vēsturisko kontekstu un sniegt ieskatu Livonijas viduslaiku mūzikas norisēs, tās komentējot, tomēr jāsaka, ka tik plašs tvērums nav līdz galam attaisnojies. Tieši šajā grāmatas sadaļā atrodamas vairākas neprecizitātes un kļūdas. Lielākoties tās saistītas ar gregoriskā repertuāra liturģiskā konteksta izpratni vai atsevišķām definīcijām, piemēram, nepieciešamību atšķirt *antifonu* kā dziedājuma formu no *antifonas dziedāšanas prakses*. Arī izvērījumu, ka gregoriskajā korālī vārds nav svarīgs, šodien atspēko daudzi pētījumi (skat., piem., Prassl 2011: 89–110; Rampi 2016), kas, tieši otrādi, dažādos kontekstos uzsver: pats svarīgākais šajā repertuārā ir vārds un teksta retorika.

Kopumā grāmata, kurā atrodams ārkārtīgi plašs fakto materiāls, ir nozīmīgs solis Latvijas renesanses laika mūzikas un citu kultūras norišu vēsturiskajā izpētē. Jāizceļ izdevumā iekļautā vēstures un kultūras norišu hronoloģija, kas palīdz Livonijas un Eiropas kontekstus aplūkot to vienlaicīgumā. Tāpat grāmatā atrodams kopsavilkums angļu valodā, nošu piemēri, apjomīgs literatūras saraksts, personu rādītājs un augstvērtīgs ilustratīvais materiāls ar faksimilu fragmentiem.

[Anon.] (1587). *Vndeutsche Psalmen vnd geistliche Lieder oder Gesenge, welche in den Kirchen des Fürstenthums Curland vnd Semigallien in Lieflande gesungen werden*. Königsberg: George Osterbergern.

Arbusow, Leonid (1921). *Studien zur Geschichte der Bevölkerung Rīgas im Mittelalter und 16. Jahrhundert*. *Acta Universitatis Latviensis* 1. Rīga: Latvijas Universitāte.

Briesmann, Johann (1530). *Kurtz Ordnung des Kirchendiensts, Sampt eyner Vorrede von Ceremonien/ An den Erbarn Rath der löblichen Stadt Riga ynn Lieflandt Mit etlichen Psalmen vnd Götlichen Lobgesengen die yn Christlichen versamlung zu Riga ghesungen werden*. Rostock: Ludowich Dietz.

Busch, Nicolaus (1937): *Nachgelassene Schriften*, Bd. 2. von Arbusow, Leonid (red.). Rīga: Rīgaer Stadtverwaltung.

Recke, Johann Friedrich von (1835). *Monumenta Livoniae*

antiquae. Sammlung von Chroniken, Berichten, Urkunden und anderen schriftlichen Denkmalen und Aufsätzen, welche zur Erläuterung der Geschichte Liv-, Ehst-, Kurlands dienen. 5. Bde. Rīga und Leipzig: Eduard Frantzen.

Gailite, Zane (2003). *Par Rīgas mūziku un kumēdiņu spēli*. Rīga: Pētergailis.

Muktupāvels, Valdis (2017). *Tautas mūzikas instrumenti Latvijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

Prassl, Franz (2011). Sankt Galler Handschriften als Ausdruck konkreter Aufführungstraditionen. *Beiträge zur Gregorianik* 52. Regensburg: ConBrio.

Prānis, Guntars (2018). *Missale Rīgense Livonijas garīgajā kultūrā. Gregoriskie dziedājumi viduslaiku Rīgā*. Rīga: Neputns.

Rampi, Fulvio (2016). *Del canto gregoriano. Dialoghi sul canto proprio della Chiesa*, Roma: Rugginenti.

Rīdigers, Jans (2019). *Livonija un pasaule 21. gadsimtā* [Livland und die Welt im 21. Jahrhundert]. Levāns, Andris, Misāns, Ilvars, Strenga, Gustavs (sast.). *Viduslaiku Livonija un tās vēsturiskais mantojums*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 230.–245. lpp.

Šarkovska-Liepiņa, Ilze (1997). *Latvijas mūzikas kultūra 15.–16. gs. Eiropas mūzikas kontekstā*, Rīga: Jāzēpa Vītola LMA.

Waldis, Burkhard (1553). *Der Psalter / In Neue Gesangs weise / vnd künstliche Reimen gebracht / durch Burcardum Waldis. Mit ieder Psalmen besondern Melodien / vnd kurtzen Sum[m]arien*. Frankfurt: Christian Egenolff.

Wittram, Reinhard (1956). *Die Reformation in Livland. Baltische Kirchengeschichte*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.